

АНАЛІЗ(ВЗАЄМОАНАЛІЗ) ТА САМОАНАЛІЗ ПРОВЕДЕНОГО ЗАНЯТТЯ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПЕДАГОГА

У статті автор обґрунтовує актуальність дослідження засобів розвитку педагогічної рефлексії, зокрема аналізу (взаємоаналізу) та самоаналізу проведеного заняття, яка у свою чергу, обумовлює педагогічну майстерність викладача, якість та ефективність викладання предмету. Автор аналізує зміст понять педагогічна рефлексія викладача, аналіз (взаємоаналіз) та самоаналіз проведеного заняття; узагальнює класифікаційні чинники аналізу (взаємоаналізу) та самоаналізу проведеного заняття та розкриває підходи до здійснення методичного аналізу (взаємоаналізу) та самоаналізу заняття.

Ключові слова: професійна рефлексія викладачів, засоби розвитку професійної рефлексії викладачів, аналіз (взаємоаналіз) та самоаналіз проведеного заняття як важливі засоби розвитку педагогічної рефлексії педагога.

В статье автор обосновывает актуальность исследования средств развития педагогической рефлексии, в частности анализа (взаимоанализа) и самоанализа проведенного занятия, которая в свою очередь, обуславливает педагогическое мастерство преподавателя, качество и эффективность преподавания предмета. Автор анализирует содержание понятий педагогическая рефлексия преподавателя, анализ (взаимоанализ) и самоанализ проведенного занятия; обобщает классификационные факторы анализа (взаимоанализа) и самоанализа проведенного занятия и раскрывает подходы к осуществлению методического анализа (взаимоанализа) и самоанализа занятия.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия преподавателей, средства развития профессиональной рефлексии преподавателей, анализ (взаимоанализ) и самоанализ проведенного занятия как важные средства развития педагогической рефлексии педагога.

In the article the author substantiates the relevance of the study tools for the development of pedagogical reflection, in particular analysis (mutual analysis), analysis of the conducted training, which in turn, determines the pedagogical skill of the teacher, the quality and effectiveness of teaching the subject. Self-analysis and analysis (mutual analysis) of the conducted classes as a means of development of professional reflection of college teachers was not the subject of attention of researchers up to this time, and it motivates some

scientific exploration. The author analyzes the concepts of pedagogical reflection of the teacher, analysis (mutual analysis) and self-analysis of the conducted classes, generalizes the classification factors of analysis (mutual analysis) and self-analysis of the conducted classes and reveals approaches to the implementation of methodological analysis (mutual analysis) and introspection classes.

Key words: *professional reflection of teachers means of development of pedagogical reflection of teachers, analysis (mutual analysis) and self-analysis of the conducted classes, important means of development of pedagogical reflection of a teacher.*

Не викликає сумніву актуальність питання якості та ефективності викладання предмету у вищому навчальному закладі, що залежить безпосередньо від рівня професійної майстерності викладача. Як зазначають Ю. Бабаян, К. Нор: «Рефлексія – найважливіша професійно-значуща якість особистості педагога, яка поряд з емпатією та динамізмом визначає рівень його професійної придатності» [1, с. 24–26]. І. А. Зязюн стверджує, що здатність особистості до продуктивного самовираження значною мірою визначається її рефлексуванням. Адже, якщо у викладача не сформована професійна рефлексія, то він потрапляє в залежність від обставин, що склалися, та зовнішнього впливу, перетворюється у виконавця, а педагогічна діяльність набуває процедурності. Та на цей час недостатньо уваги приділяється розвитку таких вмінь викладачів, як володіння основами самоконтролю, проведення самооцінки, співвідношення своїх дій з результатами, що плануються, здійснення контролю своєї професійної діяльності в процесі досягнення результату, прийняття рішень і усвідомлення вибору в навчальній та пізнавальній діяльності. Останнє свідчить про необхідність впровадження до методичної роботи вищих навчальних закладів засобів розвитку професійної рефлексії викладачів.

Метою статті є систематизувати та узагальнити відомості щодо самоаналізу та аналізу(взаємоаналізу) проведеного заняття як важливого засобу розвитку педагогічної рефлексії педагога, виокремити класифікаційні ознаки різних видів аналізу, складові та критерії самооцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Самооцінювання та самоаналіз діяльності викладача В. Бондар, Н. Волинська, М. Гадецький, Н. Знова, А. Кузьмінський, В. Лозова, Н. Мойсеюк, В. Омеляненко, Н. Островерхова, Н. Степаненко, А. Танасійчук, Г. Троцько, Т. Хлебнікова та ін. розглядають як складові контролю стану викладання навчальних предметів(навчальних дисциплін) керівником навчального закладу та його заступниками. О. Гезей, Т. Дрожжина, М. Махмутов, В. Ковальчук, І. Шпонтанк, В. Чайка висвітлюють самоаналіз як метод підвищення результативності уроку, розвитку професійних педагогічних якостей у процесі професійної діяльності викладача; методичні аспекти самоаналізу

та аналізу уроку розкривають О. Божео, В. Ковальчук, Н. Острроверхова, С. Пасько, І. Толмачова; теоретичні питання педагогічної рефлексії порушують у своїх працях Ю. Бабаян, А. Бізяєва, К. Нор. Таким чином, самоаналіз та аналіз(взаємоаналіз) проведеного заняття як засіб розвитку педагогічної рефлексії педагога до цього часу не були предметом уваги дослідників, що й мотивувало наукову розвідку.

А. Бізяєва визначає педагогічну рефлексію, як «процес уявного (попереднього чи ретроспективного) аналізу будь-якої професійної проблеми, у результаті котрого виникає особистісно забарвлене осмислення сутності проблеми і нові перспективи її вирішення» [2, с. 62].

Для переосмислення себе як суб'єкта педагогічної діяльності, виявлення та розвитку рефлексивних здібностей викладача необхідно проводити аналіз (взаємоаналіз) відвіданого заняття. Аналіз відвіданого заняття проводить керівник методичного об'єднання викладачів, завідуючий кафедрою, декан, керівник навчального закладу; взаємоаналіз відвіданого заняття проводять колеги. Різні підходи, пам'ятки, схеми до проведення аналізу (взаємоаналізу) заняття розробляють та використовують В. Бондар, О. Гезей, Т. Дрожжина, О. Желюк, В. Ковальчук, М. Махмутов, Н. Острроверхова, С. Пасько та інші автори.

В. Ковальчук звертає увагу на традиційну класифікацію аспектів заняття, які підлягають аналізу: педагогічний, психологічний, методичний, порівняльний, цільовий, з погляду педагогічного спілкування, фізіолого-гігієнічний. [9, с. 66–78].

С. Пасько рекомендує проводити аналіз заняття за такими видами:

- системний аналіз, який включає в себе оцінку особистісних якостей викладача, діяльності студентів, змісту діяльності, ефективності способів діяльності, мети і результатів;
- структурний аналіз, який проводиться за етапами (організаційний, перевірка знань, підготовка до засвоєння нових знань, засвоєння нових знань, перевірка розуміння нового матеріалу, закріплення нового матеріалу);
- психологічний аналіз, під час якого розглядається психологічна мета, стиль проведення, організація пізнавальної діяльності, організованість, врахування особливостей колективу [16].

М. Махмутов виділяє три основних види аналізу уроку: повний аналіз, короткий аналіз та аспектний аналіз [12].

Н. Острроверхова додає до вищевказаної класифікації видів аналізу ще комплексний, «який передбачає всебічний розгляд в єдності та взаємозв'язку цілей, змісту, форм та методів організації уроку» [14, с. 5]. Також Н. Острроверхова розглядає синергетичний підхід до аналізу якості уроку, який «здійснюється у двоаспектній площині: а) оцінка педагогічної діяльності вчителя на уроці, зміст якого реалізується з позицій синергетики; б) оцінка навчально-пізнавальної діяльності учнів і її

результативності з урахуваннями сутності синергетики» [15]. Цей підхід, на нашу думку, має застосовуватися і під час аналізу заняття у вищій школі. Адже «синергетика» у перекладі з грецької мови означає: «sun» (з, разом, спільно), «ergon» (робота, діяльність) [5]. А це означає, що на занятті повинно відбуватися співробітництво між викладачем та студентом.

На нашу думку, слід виокремити кілька класифікаційних чинників аналізу(взаємоаналізу) уроку: за напрямком (педагогічний, психологічний, методичний, порівняльний, фізіолого-гігієнічний, комплексний, синергетичний); за повнотою аналізу (повний аналіз, короткий аналіз та аспектний аналіз). Найчастіше на практиці здійснюється методичний аналіз уроку (системний, структурний та за метою педагогічної взаємодії).

В. Бондар розкриває аналіз заняття як систему з такими складниками: мета уроку як об'єкт аналізу, оцінювання якості знань, аналіз методів навчання [4, с. 157–173].

Т. Дрожжина, О. Гезей пропонують алгоритм структурного аналізу уроку, який можна застосовувати і до заняття у вищому навчальному закладі [18, с. 77–79]. За цим алгоритмом необхідно проводити аналіз за такими напрямками: загальна структура заняття, реалізація основної дидактичної мети заняття, здійснення розвитку студентів у процесі навчання, виховання в процесі навчання, дотримання основних принципів дидактики, вибір методів навчання, робота викладача на занятті, робота студентів на занятті, гігієнічні умови заняття, деякі спеціальні завдання.

О. Желюк як директор школи і як науковець пропонує авторську схему аналізу, яка включає в себе оцінювання двадцяти чотирьох вимог до сучасного уроку. Частина з яких, на нашу думку, є сенс використовувати і під час проведення аналізу заняття у вищому навчальному закладі [8, с. 79–83].

Повний аналіз заняття (за М. Махмутовим) містить в собі:

- аналіз постановки мети заняття;
- аналіз організації навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- аналіз діяльності викладача;
- аналіз діяльності студентів на занятті;
- аналіз організаційного аспекту проведення заняття;
- результативність заняття [12].

З точки зору дослідження засобів розвитку професійної рефлексії педагога доволі актуальним є виокремлення чинників оцінювання діяльності викладача. До їх складу включають: знання фактичного матеріалу, вміння володіти студентським колективом (організувати до роботи, підвищити активність, формувати пізнавальний інтерес, концентрувати увагу на важливу), спостережливість, винахідливість, зовнішній вигляд, реагування на непередбачувані ситуації, стиль та тон викладання, жестикуляцію, культуру мовлення, тощо. Оцінювання

діяльності викладача за зазначеними чинниками, відстеження динаміки змін у просторі та часі дає можливість керівнику та колегам оцінити проведені заняття та діяльність педагога та в цілому. Висловлені зауваження та побажання спонукають викладача до рефлексії.

В. Ковальчук з приводу аналізу уроку зазначає, що «це – рефлексія, що дає змогу оцінити свої сильні і слабкі сторони, визначити резерви, що не реалізуються, уточнити окремі моменти індивідуального стилю діяльності» [9, с. 65]. З чим ми погоджуємося, і з вищерозглянутих теоретичних джерел робимо висновки, що аналіз заняття є доволі потужним засобом розвитку професійної рефлексії викладача.

Розглянемо самоаналіз проведеного заняття, який в тлумачному словнику визначається як аналіз власних вчинків і переживань, з точки зору засобу розвитку професійної рефлексії викладача [19]. Як відмічено І. Шпонтак: «Самостійний аналіз (самоаналіз) педагогом своєї професійної діяльності – досить складна аналітична операція, що вимагає певних навичок дослідницької праці» [23]. За переконанням А. Кузьмінського та В. Омеляненка: «Кожен учитель повинен володіти вміннями самоаналізу форм своєї основної діяльності» [17, с. 160]. Як зауважує В. Чайка: «Самоаналіз потрібно здійснювати на всіх етапах процесу професійної діяльності» [22, с. 161]. Тому самоаналіз своєї педагогічної діяльності є по суті інструментом самовдосконалення, одним із засобів формування і розвитку професійної рефлексії викладача.

Так як основною формою діяльності викладача є заняття (теоретичне або практичне), то самоаналіз проведеного заняття повинен бути постійним елементом професійної педагогічної діяльності. На нашу думку, важливою є проблема методики самоаналізу.

Серед науковців та практиків немає одностайності щодо методики самоаналізу заняття. Так, А. Танасійчук пропонує проводити самоаналіз заняття за таким планом: місце заняття в темі, специфіка заняття, тип заняття, реалізація навчальної, розвивальної, виховної мети заняття, розподіл навчального часу, використані методи навчання, використані форми навчання, реалізація диференційованого підходу до навчання, організація контролю опанування знань, умінь і навичок, використання навчально-матеріальної бази кабінету, психологічний клімат на занятті [21]. М. Гадецький рекомендує робити самоаналіз проведеного заняття за блоками: організація навчального процесу, дидактична і методична діяльність, підготовка вчителя до уроку, оцінка діяльності учнів, підсумок уроку і домашнє завдання. У результаті такого самоаналізу викладач дає відповідь на 54 питання і за наведеною формулою обчислює рівень проведення уроку [6]. Н. Голинська пропонує для молодих педагогів тест із самоаналізу заняття з 15-ти питань з варіантами відповідей та системою оцінювання зі шкалами «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно» [7]. О. Божко, І. Толмачова розробили ряд питань, які згруповані в

трикомпонентну структуру: орієнтувальний етап (підготовка до уроку), виконавський етап (проведення уроку), контрольно-оцінний етап (рефлексія уроку) [3]. Орієнтовні запитання, на які повинен відповісти викладач під час самоаналізу заняття, схему самоаналізу наводять Н. Знова [10] та Н. Степаненко [20]. Ми погоджуємося із Н. Мойсеюк [13], що існуючі наукові та методичні доробки потребують узагальнення на основі системного підходу.

Висновки і перспективи Враховуючи розглянуті теоретичні джерела робимо висновки, що аналіз(взаємоаналіз) та самоаналіз проведеного заняття є важливими засобами для розвитку педагогічної рефлексії педагога; виокремлюємо кілька класифікаційних чинників аналізу (взаємоаналізу) уроку: за напрямком, за повнотою аналізу. Найчастіше на практиці здійснюється методичний аналіз уроку (системний, структурний та за метою педагогічної взаємодії). Існуючі наукові та методичні доробки самоаналізу заняття потребують узагальнення. У якості перспективного завдання вбачаємо розгляд засідань предметно-циклових комісій та атестації викладача як засобів для розвитку педагогічної рефлексії педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабаян Ю. О. Структура рефлексивної компетентності викладача вищої школи / Ю. О. Бабаян К. Ф. Нор // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.13. – С. 22–26.
2. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А. А. Бизяева. – Псков : ПГПИ, 2004. – 216 с.
3. Божео О. Особливості самоаналізу уроку / О. Божео, І. Толмачова // Початкова освіта. – 2004. – № 42. – С. 16–17.
4. Бондар В. І. Дидактика / В. І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
5. Буданов В. Синергетичні стратегії в освіті / В. Буданов // Вища освіта України. – 2003. – №2. – С. 46–52
6. Гадецький М. В. Організація навчального процесу в сучасній школі : навч.-метод. посіб. для вчителів, керів. навч. закл., слухачів ПО / М. В. Гадецький, Т. М. Хлебнікова. – Харків : Веста: Ранок, 2003. – 136 с. – (Серія «Управління школою»).
7. Голинська Н. П. Через бар'єр труднощів / Н. П. Голинська // Розкажіть онуку. – 2010. – №2. – С. 19–32.
8. Готуємось до нового навчального року : спецвипуск // Завуч. – 2004. – № 19. – 96 с.
9. Ефективний урок: технології, структура, аналіз / упоряд. В. Ковальчук. – К. : Шк. світ, 2011. – 120 с.
10. Знова Н. Стан викладання предметів / Н. Знова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2013. – № 10. – С. 76–81.

11. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків : «ОВС», 2002. – 400 с.
12. Махмутов М. І. Сучасний урок / М. І. Махмутов. – М., 1985. – С. 9
13. Мойсеюк Н. Є. Самоаналіз уроку / Н. Є. Мойсеюк // Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. – 3-тє вид., доп. – К., 2001. – Тема 10. – С. 294–299.
14. Островерхова Н. Аналіз уроку: концепції, методики, технології : спецвипуск / Н. Островерхова // Директор школи. – 2004. – № 25–26. – 128 с.
15. Островерхова Н. Синергетичний підхід до аналізу якості уроку / Н. Островерхова // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 2. – С. 90–95.
16. Пасько С. Є. Деякі види аналізу уроку : метод. реком. вчителєві при взаємовідвідуванні уроків / С. Є. Пасько // Обдарована дитина. – 2011. – № 7. – С. 54–58.
17. Педагогіка : хрестоматія / уклад. : А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 700 с.
18. Проектування та проведення уроку в початкових класах на засадах компетентнісного (діяльнісного) підходу / упоряд.: Т. В. Дрожжина, О. М. Гезей. – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 127, [1] с. – (Б-ка ж-лу «Початкове навчання та виховання»; № 8).
19. Словник української мови: в 11-ти томах / ред. : І. К. Білодід; АН УРСР, Ін-т мовознав. імені О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – С. 2
20. Степаненко Н. Дієвість внутрішньошкільного контролю на сучасному етапі роботи школи / Н. Степаненко // Початкова школа. – 2011. – № 10. – С. 40–43.
21. Танасійчук А. Книга обліку наслідків ВШК заступником директора з НВР / А. Танасійчук // Завуч. – 2012. – № 12. – С. 10–11.
22. Чайка В. М. Підготовка вчителя до уроку і аналіз його результатів / В. М. Чайка // Чайка В. М. Основи дидактики : навч. посіб. – К. : Академвидав, 2011. – Розд. 6.2. – С. 156–162.
23. Шпонтан І. М. Самооцінювання та самоаналіз професійної діяльності викладача – шляхи формування його педагогічних якостей : на допомогу вчителю: [методичні поради] / І. М. Шпонтан // Безпека життєдіяльності. – 2010. – № 10. – С. 26–28.